

Jan Beneš

Brno

ANALECTA STEPHANA ZAMOSIA A JEHO VĚDOMOSTI O ŘÍMSKÉM VOJSKU V DÁKII

Důvěrná znalost antických autorů, současné příznivé badatelské klima a nezdědka i snaha přispět vlastním dílem k hlubšímu poznání minulosti vlasti a její oslavě vedla řadu humanistů k soustředěnému studiu dějin římských provincií.

Jedním z nich byl Stephanus Zamosius, vlastním jménem Szamosközy Isztván (též Štefan Zamoyski, 1565?—1612), rodák ze sedmihradské Kluže, někdejší římské Napoky.¹ Po studiích v Heidelbergu a především v Padově vrátil se domů a na pobídku a s podporou svého mecenáše Farkaše Kovacsóczyho (= Wolfgang Kovachocius), nejvyššího kancléře Sedmihradska, dostal se roku 1593 do čela Boczkayova archívu v Gyulafehérváru (dn. Alba Iulia v Rumunsku), kde bylo ve starověku město Apulum. Poté kníže Štěpán Boczkay (1555—1606) jmenoval Zamosia zemským historikem Sedmihradska a přiměl ho ještě více k programové práci historické (Zamosius příležitostně též veršoval), která byla věnována jeho rodnému kraji, o jehož nezávislost usiloval. První vědeckou prací *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum* (1593 v Padově), věnovanou pompézním panegyrikem Wolfgangu Kovachociovi, stal se Zamosius jedním z nejstarších badatelů dějin římské Dákie a prvním jejím epigrafikem. Tomuto dílu hodláme v následujících několika poznámkách věnovat pozornost především z hlediska humanistových vědomostí o římských vojenských jednotkách v Dákii, a to v konfrontaci se znalostmi dnešními.

Dílo (celkem 47 stran foliového formátu + 3 strany Index et Corrigenda) se dělí v podstatě na dvě části: v první z nich (str. 9—41) jsou publikovány *Tituli — Inscriptiones* (resp. *Lapides*), v druhé se probírají mince, resp. známé tehdy nálezy mincí (*Nummi*).

Nápisy se tedy staly Zamosiovi hlavním předmětem zájmu a zároveň hlavním pramenem. Jejich výpovědní schopnost si humanista dobře uvědomoval a jejich zpracování předem konzultoval s humanisty Wolfgangem Laziem a Štěpánem Turinem. První z nich, vídeňský lékař a oficiální tehdejší rakouský historik starověku, zapůsobil na Zamosia i svým dílem² o dvanácti rozlehlých knihách, zabýva-

¹ A magyar irodalom története, I Budapest 1964, str. 430—431. Za upozornění na toto dílo děkuji doc. dr. Pražákovi z FF UJEP.

² Wolfgangus Lazius Viennensis: Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentariorum Libri duodecim. — Francofurti ad Moenum 1598. — K tomuto dílu je jako konvolut připojeno i druhé vydání Zamosiových Analekt. Z tohoto druhého vydání (stát. vědecká knihovna v Olomouci, sign. III 18647) jsou citována níže i všechna místa Zamosiova textu.

jících se vlastně již tehdy, jak bychom dnes řekli, dějinami provincií a limitní problematikou. Jsou to zejména kapitoly (Cap. I 3 sq.): *Limitum omnium restitutiones; Praetoria; Magistratus; Munia tam militaria, quam civilia; Exercitus; Legiones; Classes; Coloniae; Municipia; Ornamenta, signaq(ue) bello et pace expressa*, atd. Zamosius aplikoval obdobnou metodu na zkoumání provincie Dákie a zaměřil se podle vlastního uvážení na určitý výběr nejdůležitějších nápisů, uvědomuje si, že nemůže obsáhnout vše, co bylo v jeho době k dispozici.³ Do tohoto prvního svodu římských nápisů z Dákie dostala se pochopitelně i falza, která tam autor zahrnul buď jako výtvary své, nebo je přejal od jiných předcházejících či současných falzátorů. Theodor Mommsen se na stránkách CIL stavěl k odkazu Zamosiovu velmi kriticky⁴, ba možno říci až hyperkriticky. Měl k tomu ovšem důvodné oprávnění, protože jak humanistické, tak pozdější obdobné sbírky až do 18. století (u nás například tzv. Mollova sbírka pro Moravu⁵) se falzy jen hemžily. Dnes můžeme být k Zamosiovi shovívavější, či lépe spravedlivější, na základě prací rumunských historiků a epigrafiků⁶, kteří s úspěchem prokázali, že mezi některými Zamosiovými domnělými falzy jsou i nápisy pravé, ověřitelné jednak jejich „znovuobjevením“ v nálezích či starých sbírkách, jednak přesnějšími epigrafickými metodami a novým srovnávacím materiálem.

Vraťme se však k našemu původnímu záměru. Co vlastně věděl Zamosius o pobytu římských vojenských jednotek v Dákii?⁷ Hned při globálních pohledu na svod nápisů zjistíme, že velká většina z nich připomíná aktivní vojáky nebo veterány jednotek. Proveniencí jsou nápisy většinou z Apula, dn. Alby Iulie, a zčásti ze Sarmizegetusy (dnes v okrese Hațeg, Rum.), a proto také nejvíce doklady je zastoupena *legio XIII Gemina*⁸, která tvořila základní posádku římské Dákie od skončení Trajanových dáckých válek roku 106 až do evakuace provincie Aurelianem roku 271. To věděl dobře i Zamosius a měl správnou představu o základních dějinách římské Dákie, když např. na str. 10 napsal: ... *Primus Traianus eam (= Daciam, J. B.) Romano imperio adiecit, victoq(ue) ac interfecto Decebalu rege, in provinciae formam redegit, quam ducentis fere post annis Gallienus amisit* ... Názor, že již za Galliena (253—268) byla Dákie vyklizena, je zajímavý ve srovnání s názory některých novodobých badatelů⁹, kteří k témuž závěru došli — nutno říci nepřesně — ze značně chaotické situace, která z tohoto císaře vládla zvláště ve vojenských poměrech nejen na Balkáně, nýbrž v celém imperiu. Tehdy řada detašovaných jednotek často bez souhlasu vrchního velení nebo naopak proti jeho vůli tékala ve velkých vzdálenostech od svých mateřských základů; také legie XIII Gemina měla v té době posádkovou vexillaci ve městě Poetovio (dn. Ptuj

³ Na str. 5 píše: *nos vix vel exiguum eorum titularum, qui in Dacia supersunt, partem huc congestissimus: nec enim potestas fuit omnia colligendi.*

⁴ Th. Mommsen, CIL III, Berolini 1873, pag. 156 sq.

⁵ Sbírká, která obsahuje různé přepisy, popřípadě „překreslení“ fiktivních nápisů z různých moravských měst a zámků, je uložena v Univ. knihovně v Brně pod sign. 2—412. 778.

⁶ I. I. Russu, Contribuția lui Zamosius la epigrafia Daciei: ActaMN III, Cluj 1966, str. 437—450. N. Gostar, A propos de deux inscriptions des Analecta de Zamosius: Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ din Iași, N. S., Secțiunea III — Istorie, Tom. XVIII/1, 1972, str. 53—59.

⁷ Základní literatura: B. Filow, Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian, Leipzig 1906. E. Ritterling, Legio: PWRE XII., sl. 1186—1829. A. v. Domaszewski—B. Dobson, Die Rangordnung des römischen Heeres², Köln-Graz 1967.

⁸ Jsou to např. nápisy na str. 13—14 (CIL III 87*), 19, 20—21, 22, 22—23, 24, 24—25, 25 (CIL III 1013), 30, 36, 37 (CIL III 88*).

⁹ Např. Alfred v. Domaszewski nebo Constantin Daicoviciu. Problematiku shrnul F. Horovitz, SCIV VIII 1957, str. 333—338.

v Jugoslávii) na území Horní Pannonie.¹⁰ To sice Zamosiovi známo nebylo, ale není bez zajímavosti, že právě Poetovio připomíná jako jediné město ležící mimo území Dákie a přináší k němu svědectví Ptolemaiova a Tacitova. Otázka odloučených legijních sborů není Zamosiem zpracována vůbec a vlastně ani nemohla být, vždyť se k ní dopracovává postupně až současné archeologické a historické bádání.

Jak legie z obecnějšího hlediska, tak i jejich poziční postavení vůči nepříteli a leckdy i k terénu pojímá vždy globálně, pojednáváje o nich na třech místech: na str. 25—26, 27 a především na str. 36, kde akcentuje význam a úlohu, jakou měla *legio XIII Gemina*.¹¹ Podstatným nedostatkem je však to, že vůbec neuvádí druhý základní kádr okupační římské armády, již byla *legio V Macedonica*, do Dákie přemístěná z dunajsko-dobrudžského tábora Troesmis (dn. Iglita, okr. Tulcea, Rum.) roku 166/167 a odvelená odtud rovněž až za Aureliana. To by si byl Zamosius jistě uvědomil, kdyby byl více přihlédl k nápisům ze severu Dákie — z území provincie *Dacia Porolissensis*, na jejímž území byl trvalý tábor legie v městě Potaissa (dn. Turda, Rum.). Toto město se připomíná spíše okrajově v jeho výkladu v maďarské variantě jako Torda pouze třikrát (str. 19, 32—33, 35), i když leží v kraji nepřilíš vzdáleném od rodného humanistova města Kluže (řím. Napoca), které bylo Římanům dlouhou dobu stolicí uvedené dácké provincie. Znovu bychom musili opakovat, že se ve svém výběru nápisů soustředil především na doklady z jihodáckého Apula, hlavního města provincie *Dacia Superior* a od roku 166/167 *Dacia Apulensis*. Jinak by se byl musil nepochybně s nápisy V. Makedonské legie setkat. Známe jich velké množství, a to nejen z moderních vykopávek, a uvědomíme-li si, že Zamosius viděl v terénu ve své době mnohem více zachovalých antických monumentů (jak porůznu poznamenává¹²), je jeho mlčení o V. Makedonské legii zarážející.

Naproti tomu je zajímavé, že na výše citovaných třech místech mluví o přítomnosti legie VII (sc. Claudia) a legie I Adiutrix. Oba tyto sbory de facto posádku Dákie netvořily. O legii I Adiutrix víme bezpečně pouze to, že se účastnila Trajanových dáckých válek a pak na krátkou dobu ležel jeden z jejich oddílů (společně s oddílem legie IV Flavia) v dobytém sídelním dáckém hradišti Sarmizegetusa (dn. Gradištea Muncelului, obl. Hunedoara, Rum.). Když tu byl poražen Decebalus a na útěku v místě zvaném Ranisstorum¹³ spáchal sebevraždu, zpustošili Římané v sídelní Sarmizegetuse všechny dácké stavby a kultovní objekty a vojáci obou legií si zbudovali narychlo dřevěné ubytovny a lázně.¹⁴ Krátce nato odtáhla legie I Adiutrix do Pannonie. Legie VII Claudia byla naopak posádkou ve Viminaciu (dn. Kostolac, okr. Požarevac, Srbsko), které bylo zároveň jako jeden z nej-

¹⁰ Cílem zdejšoh vexillacií obou dáckých legií (L. XIII G., L. V Mac.) v letech 260—268 byl mj. boj proti usurpátoru Regalianovi v Pannonii. Srov. R. Sazer, *Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian: Epigraphische Studien* Köln-Graz 1967, str. 56—57. Nr. 103—107.

¹¹ Pag. 36: ... *Porro libet hic de legionibus quoq(ue) Dacicis aliquid adicere. Legiones Romanorum per colonias distribuebantur, idoneisq(ue) in locis contra suscipionem periculi, ita poneba(n)tur, ut adversus hostes finitimos, que(n)dam veluti propugnacula esse viderentur. Hoc et in coloniis legio nibusq(ue) Dacicis videre est. Nam legio Ulpiana, id est, XIII. Gemina angustas illas portae ferreae fauces, cui proxima fuit, adversus Imperium Sarmatarum(m) observabat.*

¹² Srov. např. jeho pasáž o akveduktech na str. 31, kterou podpirá výkladem z Frontinova *dla De aq(ue) ductu urbis Romae*.

¹³ Připomíná se v nedávno objeveném nápisu z Philippu v Recku, kde se též praví, že utatou Decebalovu hlavu přinesl vítěznému Trajánovi T. Claudius Maximus, velitel průzkumné jízdy Srov. M. Speidel, *JRS* 1970, str. 142—153. Týž, *ActaMN* VII, 1970, str. 511—515.

¹⁴ Srov. I. Glodariu, *Sarmizegetusa Dacică în timpul stăpînirii Romane: ActaMN* II 1965, str. 128 sq.

pevnějších táborů na Dunaji i hlavním městem provincie Moesia Superior. Dnes lze říci v podstatě jen to, že se rovněž účastnila dáckých válek a v průběhu 2. století vysílala občas detašované oddíly před Dunaj na sever, zejména na území dnešního Banátu. A můžeme vyjádřit jen politování, že nemáme k dispozici ony doklady, které patrně přivedly Zamosia k obecnějšímu závěru, že obě zmíněné legie byly trvalou posádkou v Dákii. I když by se zásadní údaje o jejich základních pozicích v Pannonii a Horní Moesii nezměnily, přece by bylo možno daleko přesněji stanovit sféru působnosti a dobu trvání jejich vexillací na dácké půdě.

Pokud se týká přítomnosti římských auxilií v Dákii, nalézáme jednu zmínku na str. 11 Zamosiova textu (= CIL III 90*), kde se v nápisem textu připomíná *M. Papirius M. f. ... praef(ectus) coh(ortis) I Pan(oniorum) in Dacia ...*¹⁵ Tato jednotka, která měla další přízviska *equitata veterana pia fidelis*, je doložena v dácké okupační armádě roku 110 (CIL XVI, Suppl. 163) a ve 2. století ležela trvale v Horní Moesii.¹⁶ Dalším pramenem je nápis publikovaný Zamosiem na str. 21 (= CIL III 1193). Jde o jízdní jednotku *Ala (I Hispanorum) Campa(gonum)*, která ležela v Horní Dákii ve 2. století v táboře Micia (dn. Veřel, obl. Hunedoara, Rum.)¹⁷, a dále o pěší jednotku *Cohors VII Gall(orum)*, jejíž pobyt dnes prokázán na dáckém území bezpečně není, zato však o ní víme z nedávného nálezů vojenského diplomu¹⁸, že byla již 27. dubna roku 75 v Moesii v táboře Taliata (dn. Veliki Gradac, okr. Zaječar, Srbsko) a poté tvořila součást posádky Dolní Moesie. Více dokladů ani zmínek o auxiliích v Dákii u Zamosia nemáme, i když dnes víme, že během asi sto šedesáti roků existence provincie leželo tu na delší či kratší dobu více než šedesát pomocných jednotek, dislokovaných zejména v pásmu kastelů na severních a severovýchodních hranicích. Auxilia jednak ležela stranou badatelského humanistova zájmu, jednak neměl o jejich funkci v systému římského limitu ani jasně představu.

Závěrem lze tedy shrnout: humanista Zamosius znal v podstatě pravdivý obraz dácké historie římského období; do něho celkem ústrojně zakomponoval i své představy o pobytu římského vojska v provincii a jeho základní funkci. Nešlo mu o podrobný výklad, ale spíše o ilustraci starověkých dějin oslavovaného rodného kraje. Mnohé z nápisů, které poprvé uveřejnil, jsou dodnes důležitým pramenem pro dějiny vojenství v dolním Podunají a přilehlé karpatské oblasti.

АНАЛЕСТА СТЕПАНА ЗАМОСИУСА И ЕГО СВЕДЕНИЯ О РИМСКОЙ АРМИИ В ДАКИИ

Цель настоящей статьи — сравнение сведений гуманиста Степана Замосиуса (1565?—1612) о пребывании и функции римских военных подразделений в Дакнии с соответствующими современными в этой области знаниями. Замосиус (собственно Самошкэзи Иштван), происходящий из трансильванского города Клуж (раньше римский город Напока), пишет об этой тематике в своем произведении *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum* (изданном впервые в городе Падова 1593). Ценность этой книги, кроме прочего, заключается в том, что Замосиус в ней собрал по определенному критерию надписи из Дакнии, которые были — наряду с его глубокими знаниями произведений античных авторов — главным источником для познания древней-

¹⁵ Názor Mommsenův, že jde o falsum, vyvrátil N. Gostar, op. cit., str. 56 sq. + obr. 2, 3.

¹⁶ J. Beneš, Die römischen Auxiliärformationen im unteren Donauraum: SPFFBU E 15, 1970, str. 183, Nr. 82. I. I. Russu, Auxilia provinciae Daciae: SCIV 23/1 1972, str. 73, Nr. 56.

¹⁷ J. Beneš, op. cit., str. 165, Nr. 28. I. I. Russu, op. cit. str. 67, Nr. 10.

¹⁸ Srov. Dušanika Vučković-Todorović, Starinar, N. S. XVIII 1967, str. 21—25. J. Beneš, op. cit. str. 178, Nr. 56. Miroslava Mirković, Die Auxiliäreinheiten in Mösien unter den Flaviern: Epigraphische Studien 5, Düsseldorf 1968, str. 180, Nr. 8.

шего периода истории его Родины. Этим произведением он хотел прославить свою Родину, к независимости которой он стремился.

К эпиграфическому завету Замосиуса мы сегодня можем относиться более справедливо, чем это было возможно в слишком критическом 19 веке (Т. Моммсен), так как и в его мнимых фальсификатах были идентифицированы надписи подлинные. В большей части его коллекции надписей речь идет о членах или ветеранах римских военных подразделений, а именно 13-го легиона (*legio XIII Gemina*), который представлял собой основу гарнизона Дакии (его лагерь был расположен в Апулуме, в сегодняшнем румынском городе Алба Юлия), начиная с 106 г., когда окончились войны Траяна с жителями Дакии, до 271 г., когда римляне при Аврелияне окончательно ушли из Дакии. Кроме того, Замосиус пишет о легионах отдельно на трех разных местах своего произведения, однако он всегда принимает легионы за одно целое, не имея более точного представления о давних и функции отрядов, находящихся вне основного лагеря; это, в общем, и является предметом лишь современного археологического и исторического исследования.

Замосиус всегда подчеркивает значение 13-го легиона (*legio XIII Gemina*). Постоянной частью римского гарнизона в Дакии он считает также 7-ой легион (*legio VII Claudia*) и 1-й легион (*legio I Adiutrix*), не учитывая того, что единственными временными представителями двух последних легионов в этом гарнизоне были лишь отряды, находящиеся вне основного лагеря.

В тексте Замосиуса бросается в глаза тот факт, что он нигде не пишет о 5-м легионе (*legio V Macedonica*), который переместили в Дакию в 166—167 гг. из Нижней Мизии (лагерь Тресмис, сегодня Иглица, Румыния). Постоянный лагерь 5-го легиона был в Поттаиссе (сегодня Турда, Румыния). Это упущение Замосиуса связано, по-видимому, с тем, что Замосиус в своей коллекции надписей сосредоточил свое внимание главным образом на лагерь в Апулуме (и его окрестности) в римской провинции Верхняя Дакия (*Dacia Superior*), и поэтому он не учел надписей 5-го Македонского легиона (*legio V Macedonica*), находящихся в большом количестве на севере и обнаруженных не только во время современных раскопок. Очень мало говорят нам гуманист и о ауксiliarных военных подразделениях в Дакии (мы сегодня знаем, что их здесь с 106/110 до 270 гг. было в определенный срок больше чем шестьдесят), но они находились вне его интереса, и он не имел ясного представления об их функции в системе римского „лимеса“.

В заключение можно сделать вывод: гуманист Замосиус имел, в сущности, правильное представление об истории римской Дакии и органически включил в свою работу свои мысли о пребывании римской армии и ее основной функции в этой римской провинции. Он имел в виду не подробное изложение, а скорее, объяснение древней истории своего родного края. Многие из надписей, впервые опубликованные Замосиусом, являются до сих пор важным источником для истории военного дела в Нижнем Подунае и в прилегающей к ней карпатской области.

Перевел Ладислав Горалик

